

CONSIDERACIONS SOBRE L'ONOMÀSTICA*

Josep MORAN i OCERINJAUREGUI

Sembla que, a hores d'ara, ja no hi ha dubte sobre la importància lingüística dels noms propis com a elements identificadors de caràcter individual, si bé és cert que no hi ha hagut gaire recerca teòrica recent en relació amb l'onomàstica, malgrat que l'interès humà envers aquesta mena de noms és molt antic. Només cal obrir el primer llibre de la Bíblia, el Gènesi, per poder palesar aquest interès primitiu, reflectit sobretot en les etimologies a què fa referència. I, de fet, la major part dels estudis onomàstics es refereixen a l'etimologia dels noms propis que tenen un caràcter històric, ja siguin topònims o antropònims. Però el significat d'un nom propi no és pas el sentit etimològic d'origen, sinó la realitat sincrònica i actual que denomina. En aquest sentit, crec que la millor definició des del punt de vista lingüístic és encara la tradicional, que remunta a Dionís el Traci, segons la qual els noms substantius es divideixen en dues categories, els comuns o apel·latius, que expressen una idea general, i els noms propis, que designen una idea individual. Aquesta doctrina és la que apareix en la gramàtica dita de "Port-Royal"; així, en el capítol III d'aquesta obra, sota l'epígraf "Des noms propres & appellatifs on généraux"¹, figuren les definicions següents:

"Les hommes ont eu besoin de noms différents pour ces deux différentes sortes d'idées.

Ils ont appelé *noms propres* ceux qui conviennent aux idées singulières, comme le nom de *Socrate*, qui convient à un certain Philosophe, appelé *Socrate*; le nom de *Paris* qui convient à la ville de *Paris*."

A casa nostra aquesta és la doctrina que recullen també, per exemple, Ullastra², Ballot³, Balmes⁴, Amengual⁵ i Forteza⁶. Posteriorment s'hi va referir el filòsof anglès John Stuart Mill, segons el qual un nom propi és només "una marca sense significat", i com que ell identifica la significació amb el terme *connotatiu*, considera consegüentment els noms propis amb el terme oposat, és a dir, *no connotatiu* o *denotatiu*, prenent aquests adjectius en el seu valor filosòfic.⁷

Aquest concepte del nom propi d'origen filosòfic ha estat recollit per altres lingüistes teòrics com Lyons, el qual afirma, ni més ni menys, que els noms propis manquen de sentit.⁸ Des del punt de vista lingüístic, aquesta teoria em sembla poc adient, puix que un nom propi, com qualsevol element lingüístic de la primera arti-

* Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1996-1997 de l'Institut d'Estudis Catalans.

culació, constitueix un signe lingüístic, és a dir que posseeix un significat i també un significat, que designa una individualitat, el qual és, doncs, de caràcter diferent del significat d'un lexema o d'un morfema, però que al capdavant és un significat, no pas un element fonètic buit de sentit. Aquestes consideracions filosòfiques, però, han passat també a algunes obres recents, en què el nom propi és definit com a nom invariable que designa una persona, un país, una època, etc., en particular, sense aportar-ne una informació significativa. No veig clar com, lingüísticament, un nom pot alhora "designar" i no aportar "una informació significativa", però potser el problema és estrictament terminològic.

Cal dir que, recentment, aquesta qüestió ha estat considerada també des d'un punt de vista més lingüístic, en la *Grammaire méthodique du français*, en què s'afirma que "le «sens» d'un nom propre ordinaire réside dans le mode de la désignation qu'il opère".⁹

Però independentment de les elucubracions filosòfiques sobre l'essència del nom propi, de caràcter més o menys racionalista, no és fàcil de trobar referències d'aquests noms ni de llur abast ni en les obres lingüístiques de caràcter general ni en les gramàtiques descriptives. Per exemple, no s'esmenta el nom propi ni en el *Cours* de Saussure¹⁰ ni en el *Language* de Sapir¹¹.

Les gramàtiques catalanes més recents, que generalment tenen un caràcter molt descriptiu, no solen fer gaires al·lusions als noms propis, encara que solen incloure noms d'aquesta mena en l'exemplificació.

Per exemple, Pompeu Fabra, que s'havia referit a la grafia dels noms propis en algunes "converses"¹², de tipus pràctic, no es refereix explícitament al caràcter d'aquests noms fins a la seva gramàtica dita "pòstuma"¹³, en què recull les definicions tradicionals.

Si els noms propis poden significar qualsevol individualitat, sembla que no hi ha límit substancial o essencial per a determinar un element individual real o ideal que no siguin les pròpies limitacions humanes. Dins aquest camp pràcticament il·limitat, les classificacions poden ésser múltiples, segons els criteris que hi apliquem. Una classificació possible seria entre elements individuals animats i inanimats. En el camp dels animats, s'inclouen, és clar, els noms de persona humana, antropònims; però també hi entren els noms d'animals i potser també els de vegetals, com podrien ésser els dels arbres assenyalats que en disposin. En el camp dels inanimats, en primer lloc els de lloc o geogràfics (topònims i corònims), però també el d'objectes de caràcter mòbil (locomotores, vaixells, per exemple) o immòbil (edificis, campanes); i fins i tot el d'entitats i persones jurídiques i marques diverses.

Culturalment, les classes més importants de noms propis són els de persona i de lloc, que junt amb els d'entitats de caràcter històric o institucional són els que solen aparèixer preferentment en els reculls o diccionaris que inclouen aquests noms, sovint anomenats "enciclopèdics".

Una altra classificació possible, concurrent amb l'anterior, és la d'endògens i exògens, és a dir, respectivament, els que són formats en una llengua determinada o s'hi han adaptat, i els noms propis d'origen forà que no hi han estat adoptats. Pel que fa

als endògens també podem distingir entre els mots tradicionals i els mots savis, com en el cas dels noms comuns.

Cal dir que el significat d'un nom propi, com hem dit, almenys sincrònicament, és la realitat o ens individual que denomina, que és la que sol aparèixer en els diccionaris enciclopèdics a què ens hem referit, no pas el significat que aquest nom podia tenir abans d'esdevenir nom propi, és a dir, l'etimologia. Per exemple, el topònim Molins de Rei fa referència a un municipi, no pas a uns molins, encara que es mantingui el significat d'origen. En el cas dels noms de lloc històrics, hem de tenir en compte que hi ha hagut una transformació del significat del signe lingüístic en el pas del nom comú al nom propi.

Això ens porta a dues consideracions en relació, almenys, amb els topònims: llur estabilitat i el fet que ja no es puguin traduir com si fossin noms comuns. Respecte de l'estabilitat, un topònim tendeix a fixar-se i a romandre, independentment del fet que els elements que l'hagin format desapareguin o no com a noms comuns. Per aquest motiu, en els territoris de poblament antic els noms de lloc, incloent-hi els hidrònims, solen reflectir estats lingüístics pretèrits, és a dir, que esdevenen veritables fòssils lingüístics que posseeixen un valor històric considerable. Respecte de les traduccions dels noms propis, no és correcte, com hem dit, traduir-los com si fossin noms comuns, és a dir, que no podem traduir *Vilafranca* per *Villafranca* o *Villefranche* en el cas d'un topònim català, però sí que és possible que un topònim o corònim tingui formes diferents en altres llengües corresponents a cultures amb les quals hi hagi hagut una relació històrica, com és el cas, per exemple, de *Londres*, *Suïssa* o *Terol* en català. Aquestes formes no es poden considerar exògenes en la nostra llengua, encara que corresponguin a llocs o territoris externs. Una altra qüestió diferent és la de la transliteració o adaptació fonètica de topònims exògens, com pot ésser el cas de *Moscou* o *Teheran*. Encara que pugui haver-hi dubtes de classificació en algun cas, conceptualment la distinció sembla clara.

Com ja hem dit abans en el cas dels països, com el nostre, de poblament antic i d'història llarga, aquesta sol ésser ben reflectida en la toponímia. No solament aporten una informació científica, lingüística i humana considerable, i per aquest motiu s'han dedicat i es dediquen molts lingüistes a l'estudi etimològic i diacrònic d'aquests noms, sinó que també posseeixen un valor estètic considerable; i, en aquest sentit, ha estat considerada la toponímia com a "poesia fòssil".¹⁴

Nosaltres tenim la sort de posseir una toponímia rica, no solament quant al valor cultural a què ens hem referit, sinó també quantitativament, és a dir, que posseïm una gran densitat de noms en la toponímia tradicional. Els repertoris de topònims publicats reflecteixen bé aquesta riquesa. N'és una mostra el recull suara publicat de Ramon Amigó, *Siurana de Prades*¹⁵, en què, en un terme avui bastant despoblat, aplega no menys d'un miler de topònims.

Però no ens penséssim que tots els països presenten aquesta riquesa. N'és una mostra el Canadà, i més concretament el Quebec, on la Commission de Toponymie ha d'assumir el problema d'haver de denominar els llocs corresponents a grans zones despoblades, és a dir, de la creació de noms geogràfics. Com que es tracta

d'una tasca cultural molt delicada, hi posen molta cura, ben reflectida en els mots següents¹⁶:

“La Commission accorde une importance particulière à la qualité de la toponymie en s'efforçant de faire prendre conscience aux citoyens et aux autorités responsables de la dénomination des lieux et des voies de communication du caractère hautement symbolique de tels baptêmes, qui consistent en quelque sorte à donner une âme, une touche d'éternité aux lieux nommés.

À cette fin, elle souligne le souci que l'on doit avoir d'éviter les noms banals, hybrides, péjoratifs, grossiers, commerciaux ou répétitifs et de s'inspirer plutôt de l'histoire local ou du milieu naturel.”

Cal dir que aquestes recomanacions són ben oportunes també per a nosaltres, no solament en la formació dels nous topònims que el desenvolupament de la societat requereix, sinó sobretot per tal d'evitar que noms nous de caràcter banal, híbrid, pejoratiu, groller o comercial substitueixin la toponímia genuïna. Aquest fenomen, dissortadament, va ocórrer sovint en les anomenades “urbanitzacions” que van sorgir descontroladament al final del règim anterior, i que han contaminat greument la toponímia catalana. En donem una mostra, una petita mostra, d'aquests noms “impropis”: no solament el nom banal de “Selva Negra Catalana” va substituir el de Can Campderrós, a Vallirana (Baix Llobregat), sinó que d'altres com *Los Olivos* (Begur), *Pine Beach* (Gavà), *Risuenyo* (Gualba), *El Condado de Jaruco* (Lloret de Mar), *Azahara* (Mont-roig del Camp), *Miami Platja* (Mont-roig del Camp), *El Rastrillo* (Roses), *El Cortijo* (Roses), *Doctor Vázquez* (Sta. Eulàlia de Ronçana), *King Parc* (Sils), *Niagara Parc* (Tordera), *El Borriquito* (Vandellòs) o *Nirvana* (el Vendrell) contaminen la nostra toponímia, i no els hauríem d'oficialitzar de cap manera.

Caldria, en aquest sentit, realitzar una tasca ecològica, com es fa en altres aspectes del medi natural, a fi d'anar bandejant aquesta brutícia i de restituir la toponímia genuïna. També cal que les vies urbanes noves que sorgeixin per l'eixamplament de les nostres poblacions respectin i perpetuïn la toponímia existent. Està bé d'honorar els nostres personatges il·lustres dedicant-los carrers i places públiques, però és convenient que la toponímia històrica genuïna també aparegui reflectida i conservada, i que no sigui substituïda del tot. Aquesta és una recomanació adreçada a les nostres autoritats municipals, que són els qui tenen la potestat de denominar aquestes vies, i particularment a l'Ajuntament de Barcelona.¹⁷

Per sort, com dèiem abans, disposem d'una densitat gran de topònims tradicionals. No hem de recórrer gaire, doncs, a la formació de noms, sinó que basta gairebé sempre de respectar els que tenim. És una sort de disposar d'un patrimoni tan ric i suggestiu, que a vegades sembla que no valorem prou, el qual, no solament ens aporta una informació valuosa, sinó que ens estalvia la feina d'haver de crear noms nous. En aquest sentit, podem reportar també l'experiència del Quebec, on han de recórrer a diferents procediments per a la denominació adequada dels llocs corresponents a grans extensions despoblades. Els criteris que segueixen són els següents -suposem que d'acord amb un ordre de prioritats-:

1) “Recyclage de toponymes”, particularment dels noms amerindis.

2) “Localisation de lieux, d'objets et de personnages fictifs” extrets “du monde de la littérature, des autres arts, de la tradition orale ou de la mythologie, ou encore des fragments d'oeuvres artistiques transformés en spécifiques toponymiques”.

3) “Traduction de toponymes ou expression de leur signification”, consistent “à utiliser la traduction ou la signification de toponymes ou de spécifiques toponymiques pour former d’autres noms géographiques”.

4) “Inspiration du milieu”, de caractère descriptif.

5) “Désignation commémorative” d’un fait o d’algun personatge històrics, que, com en el cas de les nostres vies urbanes noves, és el procediment més freqüent.

6) “Différentiation par ajout de déterminatifs” aplicats a topònims ja existents.

7) “Emprunt d’éléments spécifiques caractéristiques d’une région”, que consisteix a estendre un topònim ja existent per a la denominació d’un element pròxim.

8) “Utilisation de systèmes thématiques de noms”, com l’aplicació de noms de vaixells enfonsats en la toponímia costanera.

9) “Combinaison inédite (automatique ou manuelle) de radicaux, de préfixes et de suffixes”, procediment artificiel en què, però, “[l]’indication de thèmes à respecter et les exigences du génie de la langue balisent le choix des constituants”.

10) “Juxtaposition de noms ou de spécifiques toponymiques”, consistent a “regrouper dans un seul toponyme des spécifiques toponymiques ou d’autres noms propres distincts, et à réunir ces constituants par le trait d’union ou le tiret”.

11) “Choix arbitraire de noms existants”, propis o comuns.

12) “Transposition en séquence prononçable d’une caractéristique exclusive au lieu à nommer”, que poden ésser les coordenades geogràfiques “à l’aide de lettres et avec une combinaison de consonnes et de voyelles qui rend l’expression codée prononçable”.

13) “Anagramme”, com *Karakasoum*, de *Kamouraska*.

14) “Utilisation de signes numériques, alphabétiques ou alphanumériques” amb resultats com *Central LG Trois*.

15) “Acronyme” consistent a formar “des noms géographiques à l’aide de groupes de lettres ou de syllabes empruntés à des mots différents (*Arvida*, d’après Arthur Vining Davis)”.

16) “Inversion”, amb resultats com *Sirap*, inversió de París.¹⁸

Però si bé nosaltres no cal que recorreguem a aquests artificis, sí que hem de tenir cura de la nostra toponímia, preservant-la i mantenint-la amb dignitat, com ho fem amb els altres béns culturals, mobles i immobles. I per a preservar-la, cal, en primer lloc, conèixer-la, és a dir, recollir-la i inventariar-la convenientment, perquè la major part dels noms de lloc corresponen a la toponímia menor, és a dir, que són noms de lloc que no corresponen a nuclis organitzats de població, sinó que designen algun element del paisatge, els quals només són coneguts pels que freqüenten els indrets, i generalment són transmesos per via oral. Aquesta recerca és urgent, puix que amb les transformacions socials recents, que fan que desaparegui del camp la població que coneixia per tradició aquests noms, correm un gran risc de perdre aquesta riquesa toponímica si no es recull oportunament.

Un requisit de tot recull adient és el de la localització cartogràfica dels topònims, a fi de poder localitzar-los convenientment. Per la meua experiència en aquesta activitat, us puc assegurar que un recull que es limiti a una llista és una feina incompleta i poc útil, en no poder precisar el lloc designat. La cartografia antiga emprava unes escales gràfiques que no permetien la inclusió de tota la toponímia existent; per exemple, els mapes de l'antic Instituto Geográfico y Catastral. Les tecnologies modernes, que poden disposar de fotografies aèries com a base inicial, permeten de confeccionar mapes a escala suficient (d'1:5.000 a 1:10.000) que permeten la recollida i localització de pràcticament la totalitat de la toponímia.

La generalització d'aquests mapes esdevé la gran oportunitat de recollida dels nostres topònims. Però aquesta és una tasca delicada i complexa que s'ha de realitzar de manera escaient; tradicionalment, els organismes, generalment públics, encarregats de la realització i edició de mapes han prestat més atenció a la qualitat de la cartografia, que era considerada l'element més important, que no pas a la feina de recollida de topònims, que solia ésser a càrrec dels mateixos topògrafs o geògrafs, els quals no posseïen una formació lingüística suficient. En aquest sentit, hem de dir que els mapes fets per i per a excursionistes solien o solen tenir una millor qualitat toponímica, tant de recull com de correcció; i també direm que fóra ben oportú que aquesta no fos com fins ara una tasca anònima, és a dir, que convindria que figures-sin en els mapes els noms de les persones que han realitzat els treballs onomàstics.

Actualment existeix una major conscienciació de la necessitat de correcció toponímica en la cartografia, però sovint la tasca de recollida de topònims és supeditada als processos de producció cartogràfica, de manera que aquesta recollida es fa a vegades de forma apressada i per persones que no tenen la preparació lingüística suficient per a realitzar la feina de camp, de manera que hi apareixen defectes per error o omissió, encara que les llistes de camp siguin revisades en gabinets de correcció. És, doncs, ben oportú que els serveis i instituts cartogràfics tinguin també un afany de perfecció en el camp de la toponímia i hi dediquin els mitjans materials i humans necessaris.

Per sort, sembla que en la nostra àrea lingüística aquesta feina es troba ben encaminada. Així, a més de la feina que realitza a Andorra el Departament de Cartografia i Toponímia del Ministeri d'Ordenament Territorial, i al Principat de Catalunya l'Institut Cartogràfic de Catalunya, també al País Valencià s'ha iniciat una tasca semblant a través de la Conselleria d'Educació i Ciència, que tots desitgem que arribi a bon port. I fins al Rosselló, on els condicionaments politicolingüístics són ben peculiars, es realitza aquesta tasca de normalització toponímica sota la direcció de Joan Becat, membre d'aquesta casa. No podem deixar de referir-nos al fet que a les Illes, on l'interès per la preservació i la correcció toponímiques és tradicional, ha estat creat suara el Gabinet d'Onomàstica de la Universitat de les Illes Balears, que continuarà aquesta activitat. A l'Alguer, mercès a la dedicació benemèrita de Rafael Caria¹⁹, aquesta feina ja ha estat realitzada.

Un altre problema és el de la forma ortogràfica dels topònims. En principi, no hi ha una norma diferent de la que regeix per als noms comuns, excepte que la lletra inicial dels noms propis sempre és amb majúscula. És a dir, que la grafia ha de